Keywords: *participant of battle actions, spirituality, spiritual immunity, spiritual crisis, psychotraumatized syndrome, psychotraumatized experience, spiritual-psychological rehabilitation, christian-psychological help, spiritual therapy*

УДК 159.923.2 – 044.352: 37.02
doi: 10.15330/ps.7.1.100-109

Світлана Яланська
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
yalanska@rambler.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті відмічено, що консолідація суспільства на суспільно-політичному, економічному і культурно-освітньому рівнях можлива на засадах толерантності, що базується на принципах миру, милосердя, взаєморозуміння та взаємодопомоги. Розкрито зміст, структуру, психологічні, організаційно-методичні умови, психолого-педагогічні та тренінгові засоби розвитку толерантності особистості у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах. Представлено програму розвитку толерантності студентської, учнівської молоді розробленої в рамках Міжнародного наукового проекту за підтримки організації «Корпус Миру США в Україні» на тему: «Лідерство. Толерантність. Волонтерство». Програма забезпечує створення середовища, що сприяє розвитку особистісної відповідальності, емпатії, конструктивної взаємодії з оточуючими і природним середовищем.

Ключові слова: *розвиток, толерантність, особистість, взаєморозуміння, особистісна відповідальність, доброзичливість, студент, учень, освітнє середовище.*

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах освітнього середовища, з урахуванням вектора розвитку цивілізованих світових країн надзвичайно важливою є потреба в особистостях з орієнтацією на особистісну відповідальність, емпатію, незалежність, свободу, власні ідеї, судження та визнання різноманіття поглядів, життєвих принципів інших людей, з глибокою інтерналізацією цінностей різних культур. Консолідація суспільства на суспільно-політичному, економічному і культурно-освітньому рівнях можлива на засадах толерантності, що базується на принципах миру, милосердя, взаєморозуміння та взаємодопомоги. Тож розвиток толерантної особистості має здійснюватися в освітніх закладах різних рівнів. У свідомості учнівської, студентської молоді повинно мати місце для розуміння та визнання необхідності розвитку соціальних відносин, в основі яких має бути терпимість, справедливість, солідарність, відмова від насилля і нанесення шкоди навколишньому середовищу.

Аналіз останніх досліджень. Вивченню проблеми розвитку та формування толерантної особистості сприяли: розуміння змісту толерантності (Р. Інглехарт, В. Моргун, М. Оллпорт**,** К. Поппер); особливості формування толерантності у молоді, що навчається (І. Аверзаєв, Є. Гаврилова); генетико-моделюючий метод вивчення цілісної особистості, яка саморозвивається (С. Максименко); теоретична модель творчої особистості (В. Моляко); аналіз соціально-психологічних чинників

розуміння та інтерпретації особистого досвіду (Н. Чепелєва); розгляд психологічних аспектів гуманізації освіти (Г. Балл); розкриття психологічних механізмів розвитку особистості (М. Боришевський); дослідження соціально-психологічних основ особистісного розвитку (О. Бондарчук) та ін. [1,2,3].

Мета статті полягає у психологічному аналізі проблеми розвитку толерантності особистості, визначенні основних шляхів її розв'язання у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу.

За матеріалами Вікіпедії, толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) – це ослаблення чи відсутність можливості відповідної реакції на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу. На індивідуальному рівні – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою єдності гетерогенних суспільств [4].

Було здійснено анкетування студентів, магістрантів, аспірантів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (208 осіб) щодо розуміння проблеми толерантності особистості. На питання «Які основні риси толерантної особистості?» отримали такі відповіді: милосердя (52,0%); емпатія (52,0%); повага (83,3%); гуманізм (73,4%); відповідальність (51,0%); рефлексія (69,0%); саморегуляція (48,9%); терпимість (85,8%).

Під толерантністю особистості ми розуміємо доброзичливе та терпиме ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушує прав людини й не завдає шкоди навколишньому середовищу.

Визначено, що структура толерантності особистості базується на основних структурних компонентах: когнітивному (знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального досвіду); емоційному (емоційні стани, які передують виникненню поведінкового компоненту, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки); поведінковому (призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Установка щодо толерантності виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина).

На основі визначених показників, критеріїв, психолого-педагогічних засобів розроблено зміст та основні етапи розвитку толерантності особистості у освітньому середовищі. Формування толерантності учнівської, студентської молоді має здійснюватися впродовж підготовчого, діагностичного та формувально-розвивального етапів (рис. 1).

У рамках Міжнародного наукового проекту за підтримки організації «Корпус Миру США в Україні» на тему: «Лідерство. Толерантність. Волонтерство» (2015-2016 р.р.) створено програму розвитку толерантності студентської та учнівської молоді. Реалізація проекту передбачала проведення комплексу тренінгів фахівцями організації «Корпус миру в США в Україні» для викладачів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (зокрема, взяли участь педагоги

факультету філології та журналістики і фізико-математичного факультету). Потім викладачі провели тренінгові заняття для студентів університету (зокрема, факультету філології та журналістики, фізико-математичного, природничого факультету). Студенти ж, своєю чергою, під час проходження виробничих практик у школах будуть ділитися знаннями про лідерство, толерантність та волонтерство з учнями.

Метою програми є розвиток визначених показників розвитку толерантності студентської (учнівської – школярів старшої школи) молоді. Завдання програми – це розвиток показників толерантності: особистісної відповідальності; емпатії; конструктивної взаємодії з оточуючими і природним середовищем.

Програма передбачає створення спеціального навчально-виховного середовища з наступними характеристиками: а) установка на когнітивний компонент толерантності (особистісна відповідальність); б) установка на емоційний компонент (емпатія); в) формування та розвиток поведінкового компоненту на основі конструктивної взаємодії з оточуючими та природним середовищем.

Важливою для ефективного впровадження програми є інтеграція психолого-педагогічних засобів у навчально-виховному процесі загальноосвітнього та вищого навчального закладу.

Організаційно-методичними умовами сприяння розвитку толерантності студентської (учнівської) молоді, які забезпечує програма, є:

– організація навчальної діяльності, у ході якої студенти (учні) реалізують себе як креативні особистості;
– забезпечення постійного конструктивного зворотного зв'язку;
– встановлення доброзичливого партнерського спілкування;
– забезпечення мотивації до прояву толерантності, активності та креативності.

Принципи, на яких базується програма, спрацьовують найкраще у групах по 7-12 осіб, але припустимими є і групи більшої кількості. У разі, коли група занадто велика, її варто розділити на декілька підгруп і визначити завдання для кожної з них, після чого узагальнити сформовану інформацію в єдиний блок.

Заняття передбачає активність учасників, жваву взаємодію одного з одним, вироблення власних ідей та виявлення творчості в різних формах. Такі заняття зручні у застосуванні, коли учасникам потрібно: познайомитися один з одним; переглянути представлений матеріал; розв'язати поставлені завдання; спланувати, як представити інформацію іншим групам; навчитися адаптуватися серед незнайомих людей, що мають несхожі ідеї [5].

Вважаємо, що важливим для ефективної реалізації програми є володіння такими вміннями: уміння вступати в контакт; уміння ставити питання; уміння вести розмову; уміння зрозуміти те, що мав на увазі партнер; уміння сприйняти і зрозуміти те, про що партнер «мовчить»; уміння передати співрозмовнику, щоб його почули і зрозуміли; уміння вирівнювати емоційне напруження у бесіді [4].

Структурно програму розвитку толерантності студентської (учнівської) молоді поділено на блоки (табл. 1).

Створення навчально-виховного середовища, що забезпечує відповідні психологічні та педагогічні засоби розвитку толерантності

Підготовчий етап (установка на формування та розвиток толерантності)

Діагностичний етап (психодіагностика показників толерантності)

Формувально-розвивальний етап

Компоненти толерантності	Критерії досягнення толерантності	Показники толерантності	Психолого-педагогічні засоби	Зміст роботи
когнітивний	визнання різноманіття поглядів, життєвих принципів, цінностей інших людей	особистісна відповідальність	розвиток прагнення до самовдосконалення; мотивація до творчої самореалізації; розвиток позитивного мислення; організація навчально-виховного процесу, що обумовлює глибоке володіння загальнолюдськими цінностями	формування та розвиток позитивного, екопсихологічного мислення, інтерналізації загальнолюдських цінностей та розуміння цінностей інших культур
емоційний	терпимість до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини та не завдають шкоди природному середовищу	емпатія	мотивація доброзичливого, терпимого ставлення до оточуючих; забезпечення мотивації до уникнення агресії, заздрощів	формування та розвиток психологічної, стійкості, саморегуляції
поведінковий	готовність допомогти	конструктивна взаємодія з оточуючими та природним середовищем	мотивація до позитивних вчинків, взаєморозуміння та взаємодопомоги; забезпечення конструктивного постійного зворотного зв'язку	набуття досвіду конструктивного діалогу, доброзичливого та терпимого ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини

Результат (толерантність студентської, учнівської молоді)

Рис.1 Зміст та етапи розвитку толерантності студентської, учнівської молоді

Таблиця 1

Програма розвитку толерантності студентської (учнівської) молоді

№ блоку	Назва блоку	Основні психолого-педагогічні та тренінгові засоби
1.	Формування та розвиток позитивного, екопсихологічного мислення, інтерналізація загальнолюдських цінностей та розуміння цінностей інших культур	**Заняття 1. «Що таке толерантність ?»** 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. **3. Міні-лекція на тему «Толерантність»** 4. Вправа «Толерантність та особистісний розвиток» 5. Вправа «Вольові зусилля та досягнення мети». 6. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що…?». 7. Підведення підсумків. **Заняття 2. «Позитивно мислимо»** 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. **3. Міні-лекція на тему «Позитивне мислення».** 3. Вправа «Проти конфліктів, насильства та дискримінації». 4. Вправа «Долаємо стереотипи». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що…?». 6. Підведення підсумків.
2.	Формування та розвиток психологічної, стійкості, саморегуляції	**Заняття 3. «Саморегуляція та копінг-дії»** 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Саморегуляція та копінг- дії» 3. Вправа «Я володію емпатією». 4. Вправа «Проти агресії, заздрощів». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що…?». **6. Підведення підсумків.** **Заняття 4. «Консолідуємось в європейському і світовому просторі»** 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. **3. Міні-лекція на тему «Культурні універсали»** 4. Вправа «Культура миру». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що…?». 6. Підведення підсумків.

3.	Набуття досвіду конструктивного діалогу, доброзичливого та терпимого ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини	**ЗАНЯТТЯ 5. «МІЖОСОБИСТІСНА, СОЦІАЛЬНА, МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ»** 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Міжособистісна, соціальна, міжкультурна взаємодія». 4. Вправа «Правила толерантного спілкування». 5. Вправа «Кожен з нас особистість». 6. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що…?». 7. Підведення підсумків. **Заняття 6. «Від розуміння та співпереживання до дій!..»** 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Вправа «Допоможи іншому словом та ділом». 4. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що…?». 5. Підведення підсумків.

З таблиці 1 зрозуміло, що програма складається із сукупності блоків, які представлені психолого-педагогічними та тренінговими засобами, спрямованими на розвиток готовності до адекватного і повного пізнання власних можливостей та, в кінцевому рахунку, формування толерантності. Програма передбачає забезпечення психолого-педагогічних засобів, що сприяють формуванню та розвитку толерантності учнівської та студентської молоді. Учні, студенти осмислюють уявлення, що склалися про себе та інших. Учасники програми отримують інформацію про те, як вони виглядають в очах інших людей; як їх дії та вчинки сприймаються іншими. Доцільним є проведення блоків програми під час виховних занять зі студентами (учнями), засідань психологічних гуртків, під час вивчення курсів «Психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Вікова психологія», «Психологія вищої школи» та ін.

Розглянемо особливості складових блоків авторської програми.

Блок № 1. «Формування та розвиток позитивного, екопсихологічного мислення, інтерналізація загальнолюдських цінностей та розуміння цінностей інших культур». Забезпечує розвиток показників когнітивного компоненту толерантності. Заохочує прагнення до самовдосконалення, мотивує до творчої самореалізації, розвиває позитивне мислення, сприяє такій організації навчально-виховного процесу, який спрямований на глибоке сприйняття і розуміння загальнолюдських цінностей.

Блок № 2. «Формування та розвиток психологічної стійкості, саморегуляції» розрахований на розвиток показників емоційного компоненту толерантності особистості. Його зміст передбачає мотивацію доброзичливого, терпимого ставлення до оточуючих; спонукає до

уникнення агресії, заздрощів. Обов'язковим є проведення всіх складових блоку програми, що інтегрують в собі психолого-педагогічні засоби.

Блок № 3. «Набуття досвіду ведення конструктивного діалогу, доброзичливого та терпимого ставлення до оточуючих навколишніх подій, що не порушують прав людини» розрахований на розвиток показників поведінкового компоненту толерантності особистості. Його зміст спонукає до позитивних вчинків, взаєморозуміння та взаємодопомоги, забезпечення конструктивного постійного зворотного зв'язку.

Комплекс психолого-педагогічних та тренінгових засобів являє собою сукупність вправ, творчих завдань, рольових, ділових ігор, міні-лекцій для розвитку толерантності студентів (учнів).

Зокрема, учасники проекту із захопленням відмічають такі складові програми.

1) Вправа «Толерантність та особистісний розвиток».

Дайте відповіді на питання:

1. Як ви розумієте зміст поняття толерантності?

2. Назвіть найголовніші фактори, що мотивують Вас до прояву толерантності.

3. Чи завжди існує необхідність студентові (учневі) відчувати особистісну відповідальність?

4. Чи вважаєте Ви себе толерантною людиною?

5. Назвіть приклади, коли толерантність не варто проявляти.

2) Гра «Асоціативна квітка».

Необхідно заповнити асоціативну квітку толерантності. Назвати рису характеру, притаманну толерантній людині. На дошці студенти (учні) малюють квітку, по черзі називають рису характеру і виходять записувати її.

3) Арт-терапевтична вправа «Уникнення конфліктів, насильства та дискримінації».

На листі паперу студенти (учні) по мікрогрупах мають намалювати конфлікт, насильство, дискримінацію у вигляді «мішеней» та по три фактори, що їх «розбивають» на мізерні частини. Після чого кожна мікрогрупа має обґрунтувати свої малюнки.

4) Вправа «Вольові зусилля та досягнення мети».

Дайте відповіді на питання:

1. Яких вольових зусиль Вам потрібно докласти, щоб досягти максимального результату у навчально-виховному процесі?

2. Воля і творчість. На Вашу думку, це взаємодоповнюючі поняття чи протилежні?

3. Які вольові зусилля (якщо такі доцільні) необхідні для саморозвитку?

4. Які вольові якості потрібні толерантній особистості?

5) Арт-терапевтична техніка «Шлях до успіху».

Завдання: намалюй (зліпи, побудуй) шлях до мети для свого героя з безліччю перешкод. Героєм може бути сам студент (учень), інша людина або казковий персонаж. У героя обов'язково повинна бути мета – навіщо він

долає труднощі (будинок, гроші, друг)? Шлях героя зазвичай пролягає через весь лист, і чим більше ви намалюєте перешкод – тим краще! Коли малюнок закінчено, важливо обговорити кожну перешкоду: як саме герой зможе її подолати. Важливо, щоб герой сам долав їх (стрибав, плив, боровся) і не користувався казковими способами чарівної палички. Добре, якщо студенти (учні) зможуть придумати декілька способів подолання кожної перешкоди.

6) Вправа «Долаємо стереотипи».

Завдання. Студентам (учням) пропонуються малюнки чи фото незнайомців. Кожен із них має розповісти про особу: хто вона, чим займається, чи були у неї проблеми із законом, тощо.

7) Вправа «Проти агресії, заздрощів».

Дайте відповіді на питання:

1. Чи заздрите Ви?

2. Чи заважає заздрість в окремих випадках проявляти толерантність до оточуючих?

3. Як боротися із власними заздрощами?

4. Як уникнути прояву агресії зі свого боку та з боку оточуючих?

8) Гра «Дії в підтримку».

Запрошуються представники від мікрогруп студентів (учнів). Їм пропонують побудувати з повітряних кульок домівки для безпритульних тварин із заплющеними очима (вдягають затемнену маску). Інші члени команди мають допомагати представникам конкуруючої команди. Питання в тому, як будуть діяти представники конкуруючих груп?

Підведення підсумків. Кожен із учасників висловлює думку про результативність тренінгу щодо особистих очікувань.

На кафедрі загальної, вікової та практичної психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка діє психологічний гурток «Шлях до успіху», під час засідань якого також обговорюється і проблема розвитку толерантності особистості в освітньому середовищі. Кожен студент університету, що цікавиться цим питанням, може долучитися до обговорення під час відкритих засідань гуртка.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, толерантність є досить глибоким поняттям, що базується на засадах емпатії, особистісної відповідальності, доброзичливості та взаємодопомоги. Такі категорії повинні бути близькими сучасному молодому поколінню. Тому в освітніх закладах необхідно проводити якомога більше заходів, що сприяють розвитку толерантності особистості. Наше дослідження може бути продовжено у напрямку вдосконалення шляхів розвитку толерантності з урахуванням специфіки різних вікових груп.

1. *Аверзаев И. И.* О формировании толерантности у учащейся молодежи / И. И. Аверзаев // Воспитание школьников. – 2010. –№ 7. – С.64–66.
2. *Гаврилова Е.* Проблемы толерантности и пути их решения в школьном пространстве / Е. Гаврилова // Социальная педагогика. – 2010. – № 1 – С. 45–49.
3. *Моргун В. Ф.* Толерантність як чинник мотивації спілкування / В. Ф. Моргун / Становленння і розвиток особистості в умовах освітнього простору: теорія і

практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14-15 травня 2015 р., м. Полтава). – Полтава : Друкарська майстерня, 2015. – 192 с.
4. Толерантність // Вікіпедія Вільна енциклопедія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Толерантність
5. *Яланська С. П.* Психологія формування і розвитку толерантної особистості / С. П. Яланська //Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету ПНПУ імені В. Г. Короленка; редкол.; Ю. Д . Москаленко (голов. ред.) та ін. – Полтава : Астрая, 2016. – С. 304–307.

REFERENCES

1. *Averzaev, I. I.* (2010). O formirovanii tolerantnosti u uchashchteysia molodezhi [On forming students tolerancy]. *Vospitanie shkolnikov* [Education for pupils], 7, 64-66 (rus).
2. *Gavrilova, Ye.* (2010). Problemy tolerantnosti i puti ikh reshenia v shkolnom prostranstve [Problems of tolerance and the ways of their maintaining at school environment]. *Sotsialnaya pedagogika* [Social pedagogy], 1, 45-49 (rus).
3. *Morgun, V. F.* (2015). Tolerantnist yak chynnyk motyvatsii spilkuvannia [Tolerance as a reason of motivation for communication]. *Stanovlennia i rozvytok osobystosti v umovah osvitnioho prostoru : teoriya i practyka:materialy Vseukr. nauk.-pract. konf. (14-15 May, 2015, Poltava)* [Stanovlennnya and personal development in terms of educational space: Theory and Practice: All-Ukrainian. nauk. and practical. Conf. (14-15 May 2015, m. Poltava)]. Poltava: Drukarska majsternia (ukr).
4. Tolerantnist // Wikipedia Vilna Entsyklopedia. [Elektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: http://uk.wikipedia.org/wiki/
5. *Yalanska, S. P.* (2016). Psyhologiya formuvannia i rozvytku tolerantnoi osobystosti [Psychology of forming and developing of tolerant personality]. *Zbirnyk naukovyh prats vykladachiv, aspirantiv, magistrantiv i studentiv fizyko-matematychnogo fakultety* [Proceedings of professors, graduate students, undergraduates and students of Physics and Mathematics named after VG PNPU Korolenko]. Poltava: Astraya, 304-307 (ukr).

Svitlana Yalanska

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TOLERANCE IN LEARNING ENVIRONMENT OF A PERSONALITY

The article reveals that consolidation of the society on social, political, economic, cultural and educational levels is only possible on the tolerance of background, which is based on the principles of peace, compassion, mutual understanding and support. The content, structure, psychological, organizational and methodological conditions, psychological, educational and training facilities of individual tolerance in higher and secondary educational institutions were considered. The program of the students tolerance development which was carried out as the International research project and supported by the organization "Peace Corps in Ukraine" on "Leadership. Tolerance. Volunteering " was presented in the article. It provides an environment that promotes personal responsibility, empathy, constructive interaction with others and the natural environment.

Keywords: *development, tolerance, personality, understanding, personal responsibility, kindness, student, pupil, learning environment.*